

ЕДНА ПОВЕЧЕ ОТ НАВРЕМЕННА И ПОЛЕЗНА КНИГА

Теофана Гайдарова. Новото в новия български правописен речник. Пловдив, „Контекст“, 2015, 287 с.

Изглежда Теофана Гайдарова познава „Официалния правописен речник на българския език“ (София, „Просвета“, 2012, 676 с.) по-добре и от самите му съставители. Това впечатление се придобива още с прочитането на първите страници на книгата и то остава и до прелистването на последната страница.

Т. Гайдарова проявява траен интерес към проблемите на правописа и затова създаването на книгата не е изненада. Първата ми „среща“ с тази авторка беше на страниците на един от столичните вестници, където в един обширен материал тя споделяше впечатленията си от новоизлезлия тогава правописен речник. Текстът беше ясен и говореше за критично, концептуално и почиващо на солидна аргументация мислене. Същото впечатление остава и сега след прочита на последната ѝ разработка.

Най-напред, за да подготви себе си и читателя за същинската тема на

изложението, изследователката от Пловдивския университет е направила стегнат преглед на най-важните особености на трите академични правописни речника: „Правописен речник на българския книжовен език“ (София, БАН, 1983), „Нов правописен речник на българския език“ (София, „Хейзъл“, 2002) и „Официален правописен речник на българския език“ (София, „Просвета“, 2012), като се е спряла на най-важните промени, които са регистрирани в тях (с. 11–50). Разгледани са последователно уводните части на трите речника, където са изложени различни принципни постановки и са разработени важни въпроси на правописната и пунктуационната уредба. Критично са анализирани отделни страни на теоретичните части и са огледани словниците, като са направени съответни бележки относно открити отклонения или неспазване на заявени от съставителите постановки. Както в целия по-нататъшен текст, така и тук Гайдарова педантично е посочила новото и положителното, но същевременно е дала израз и на недоумението си относно решението на различни елементи, които явно се отклоняват от теоретичните постановки или са резултат от обикновено недоглеждане. От критичния ѝ поглед не са убягнали и най-малки подробности.

На три места (с. 15, 27 и 51) авторката с основание отбелязва, че има второ „неофициално“ издание на речника от 2002 г., в което тихомълком са коригирани някои недостатъци. А това се повтаря и с най-новия речник, като издателството съобщава на сайта си за

промени в допечатките, които обаче не са заявени като следващи официални издания. Ясно е, че това противоречи на издателския регламент.

Проследяването на новостите в трите последни речника дава добра представа за развитието на правописно-пунктуационната уредба у нас през последните 30-ина години. Не е било зле обаче авторката да отправи поглед и към десетилетията след приемането на сегашния правопис през 1945 г. Тогава още същата година излизат три речника, които отразяват новите постановки. Предговорите и на трите речника имат сходна структура, но са много кратки и отбелязват само най-важните промени, както и новостите, свързани с реформираната азбучна система. Същевременно обаче през годините „официалното издание“ на правописния речник претърпява промени, напр. в третото и шестото му преиздание, като при това словникът значително набъбва. Появата на речника през 1983 г. не идва на празно място, а има вече една сериозна история, която в книгата не е станала обект на анализ.

Непременно искам да отбележа, че авторката се е подвела по често срещаното твърдение, че през 1945 г. новият правопис и пунктуация са приети от Народното събрание със закон (с. 42). Този „аргумент“ се използва редовно, за да се обоснове юридическата трудност да се правят съществени промени в правописа изобщо. Всъщност Народното събрание не е обсъждало и приемало такъв закон, а той е подписан от регентите по предложение на министър-председателя и се нарича „Наредба закон“, публикувана под шапката на Министерството на народното просвещение.

Най-подробно е разгледано новото в правописния речник от 2012 г., което е същинската цел на изследването (с. 27–50). Последователно са анализирани отделните проблеми, свързани с правописа и пунктуацията. Обърнато е специално внимание на значителната обработка на словника с оглед на множеството нови думи, които главно поради чуждия си произход изискваха да се потърсят рационални и прило-

жими решения – особено във връзка с изписването на сложните лексикални единици. Така речниковият състав е обогатен, но и осъвременен по отношение на остарелите или вече излезли от употреба думи. Както тук, така и в специалния дял, посветен на тази проблематика, Т. Гайдарова подробно и старателно проследява различните решения, които до голяма степен са предопределени от предходната традиция. Основателно тя отбелязва, че се наблюдават сериозни разминавания и противоречия между теоретичните постановки, набелязани в предговора, и самия словник (с. 31–37). По-нататък Гайдарова обръща специално внимание на сложните критерии, които трябва да се прилагат при избора на едната от трите форми – слято, полуслято или разделно изписване. Тя е извела на преден план единствено върнатата идея, че „речникът е за всички“ (с. 31), т.е. той не трябва да разчита на филологически знания и умения у потребителите, а трябва да дава ясни и принципни решения. Отбелязано е недвусмислено, че в това отношение е било необходимо да се потърсят по-стройни и лесно приложими критерии. Още в тази част са приведени цели списъци от противоречиви примери. Специално място е отделено на т.нар. от авторката „звездни“ дублети, които в много от случаите предизвикват колебания у пишещите и всъщност нарушават принципите. За мене лично беше полезно да открия в текста на Гайдарова обяснението за звездичката, което се намира едва на с. 141 от речника и което безуспешно бях търсил преди това. На проблематиката, свързана със слятото, полуслятото и разделното писане на сложните думи, е отделено най-много място в аналитичната част на книгата (с. 165–198). Тук педантично са проследени правилата и изключенията, а много старателно са посочени неоснователните отклонения в речника от заявените постановки, което неминуемо предизвиква объркване у читателите му. Т. Гайдарова дава цели списъци с такива примери. Добра находка е таблицата на с. 167–171, където са съпоставени

решенията от речника от 2002 г., заложените принципни решения в предговора на най-новия речник и самите единици, както са представени в словника му. Така читателят много лесно се ориентира в коментираните промени. Нататък в книгата на Гайдарова са разгледани правилата по части на речта, като оформлението със специални карета прави текста по-прегледен. Любопитен момент е споменаването на писането на отрицателните форми на някои деепричастия (с. 197). Общото впечатление от изложения материал показва, че засега най-голям „безпорядък“ се наблюдава при слято, полуслято и разделното записване – проблем, който е останал неразрешен и сега и е сред най-съществените недостатъци на речника и изобщо на българската правописна кодификация. Същност този въпрос е много наблюдаван, тъй като все повече са думите със сложна структура и следователно те все повече ще създават проблеми в писмената практика. Затова в тази насока трябва да бъде концентрирана голяма част от бъдещите усилия на съставителите на речника. Свършената работа от Т. Гайдарова със сигурност много сериозно ще ги подпомогне.

Друг съществен въпрос е свързан с т. нар. „дублетност“. Самите съставители на новия речник отбелязват, че в него този кодификационен инструмент е по-широко застъпен в сравнение с всички досегашни речници. На тази проблематика в книгата на Т. Гайдарова е отделено доста място в цялостния оглед на речника (с. 37–40), а по-нататък са дадени примери на съответните места. Авторката е обърнала специално внимание на определянето на отделни думи като дублети, пароними и паралелни думи – последният термин е нов и добре отразява самото явление: думите имат еднакво значение, но различна форма, при което не са подредени на едно място с различен шрифт (както се постъпва с дублетите), а са поставени на различни места по азбучен ред. В тази част Т. Гайдарова е проявила относително голяма толерантност към изследвания речник, като е останала само на равнището на

описанието, без да заяви определено свое схващане по отделни случаи и евентуална критика. А в това отношение има какво да се желае, защото концепцията на съставителите на речника не е „доизпипана“ и в нея липсва нужната яснота и последователност.

В предговора на този речник се забелязва много сериозно присъствие на разработката на граматически правила, които по този начин стават неизменна част от кодификацията. Тук авторката на книгата също е проявила толерантност към този „нормотворчески“ подход на съставителите на речника. Разглежданите правила са именно в областта на най-големия „разнобой“ в обществената практика. Това означава, че въпросните явления всъщност все още не са стигнали до стадия на пълно изясняване, което е разбираемо, като се има предвид нашата сравнително кратка книжовноезикова история в Новото време. Затова и много от процесите продължават да са в развитие, а не са достигнали до по-сериозно единство. Т. Гайдарова не е взела специално отношение към въпроса дали изобщо в правописния речник имат място такива въпроси. Тя просто е посочила някои от тях, без да коментира уместността на решението. Сред тези въпроси са употребата на пълен и кратък член (с. 29–30), бройната форма (с. 30), местоименията в падежни форми (с. 30–31). Единствено по отношение на последните авторката е посочила: „Те бездруго отдавна не се използват в устната реч, но сега вече се обявяват за задължителни само в писмен текст. Въпреки това е добре да се спазват, защото, ако се налага да ги употребяваме само в писмен текст, без да ги изговаряме в устната реч, ще ни бъде много трудно“ (с. 30). След този пасаж е истински учудващо следващото изречение, което гласи: „Затова по-добре е не само да напишем, но и да кажем ...“ Тук реализмът е изневерил на изследователката. Защо това е „добре“, след като устната практика отдавна го е отрекла? А по-младите поколения откъде ще го научат и усвоят, ако не го чуват и употребяват в устната практика? Изобщо е крайно

време тези форми да останат като за-
тихващи дублети.

Интересни са наблюденията и об-
общенията, направени във връзка с
редица чисто правописни и правого-
ворни явления. По традиция сериозно
масто е отделено на записването на
т. нар. „променливо я“ (с. 82–94). Тази
тематика открай време е предизвик-
вала най-сериозно разцепление както
сред филолозите, така и сред цялата
българска общност. Т. Гайдарова е
проследила внимателно принципите,
правилата и изключенията, които
частично са представени в табличен
вид. Изложението е ясно и дава добра
представа за тази щекотлива все
още проблематика. Предполагам, че
Т. Гайдарова не е поставила ясно въ-
проса за обявяване на дублетност при
някои от причастията, които сега не
влизат в никоя от групите, изредени
в съответната част, защото съставители-
те на речника изобщо са „спестили“
в словника формите на глаголите. По
отношение на причастията напоследък
се наблюдава една особено ярка
тенденция, при която „променливото
я“ става „непроменливо я“. Такива са
преобладаващите напоследък форми
от типа *вървяли, живяли, пяли* и под.
Моето очакване беше, че авторката
ще засегне този принципен въпрос,
вместо само да излага различни слу-
чай като изключения или проявления
например при глаголи от III спреже-
ние (с. 85–87). Тук трябваше да се
препоръча категорична дублетност,
защото явно тези форми вървят към
унифициране и избягване на редуване-
то, което е и една от постановките на
теорията на книжовните езици. Всъщ-
ност именно в това е смисълът на ин-
струмента „дублетност“. Освен това
за мене е необяснимо нареждането на
някои думи като „заети от западните
говори“, напр. *лекар, съсед, трева* и
под. Има известни несъответствия и
по отношение на обясненията, свързани
със заетите от черковнославянски и
руски думи. В това отношение автор-
ката се е опитала да разработи по-де-
тайлно проблематиката за „променли-
вото я“ въз основа на наблюденията си
върху словника, докато съставители-

те на речника са се ограничили само
до едно много оскъдно изложение в
предговора (с. 15–16). Именно затова
тя трябваше да препоръча принципна
дублетност на споменатите причастни
форми. Това няма да повтори проблема
с някогашното е-двойно (Ѣ), а напро-
тив – ще даде възможност на потре-
бителите на езика да проявят своите
предпочитания и така по-бързо да се
стигне до изясняване на резултатите
от развойните процеси, свързани с
тези форми. В момента и двете страни
са под напрежение – и изследователи-
те, и носителите на езика, тъй като в
съзнанието им „проблясва“ идеята за
правилност и неправилност, което ги
лишава от спонтанност. Именно този
механизъм трябва да се освободи.

Има още множество най-разно-
образни въпроси, които е изложила,
анализирала, систематизирала и обоб-
щила Т. Гайдарова. Тук не може да се
вземе отношение към всичко. Смятам,
че с направения преглед съм представил
в задоволителна степен книгата на
Т. Гайдарова, която е не само полезна,
но и много навременна.

Искам да посоча и някои дребни
неточности, които са останали не-
доизкусурени в потока на огромния
фактически материал. В нашия пра-
вопис мекостта на фонемата се озна-
чава чрез буквата, следваща буквата
за нея съгласен звук. Затова не е
точна формулировката: „С твърдия
или мекия вариант на членната фор-
ма да членуваме (с -ът, -а или с -ят,
-я)“ (с. 136, също с. 141–142). Вярно
е, че речникът е предназначен за ши-
роката публика, но това не означава,
че трябва да се допускат подобни не-
точности. Членната морфема нито е
мека, нито е твърда, а само буквата за
гласна може да маркира предходна ме-
кост – в случая мекостта на завършъка
на основата. Освен това не е прецизен
изразът „членна форма“ (впрочем така
са се изразявали и съставителите на
речника – с. 20–21, а и много често
тази формулировка се чува в учили-
ще и университета). Трябва да се каже
„членна морфема“ или „форма на
членната морфема“. И още една забеле-
жка към авторката: Използваната от

нея в книгата форма *pluralis majestatis* е напълно неуместна: от една страна, тя е старомодна, а от друга страна, не отговаря на заявената лична позиция на изследователката.

Непременно трябва да се отбележи още един кратък отрязък от текста, в който Т. Гайдарова излага представата си за бъдещия правописен речник (с. 50–53). Изследователката е посочила необходимостта от единни правописни изисквания, съответствие между теоретичната част и словника и изясняване на въпросите около дублетността. Уместни са предложенията ѝ да се изготвя при всяко издание приложение, в което да са дадени в стегнат вид само промените, както и да се разпространява електронен вариант. Особено полезно е пожеланието да се организира обсъждания на правописните въпроси при представителство на широки кръгове от интелигенцията (а не само на сътрудници на ИБЕ), въпроси, които след това да се имат предвид при оформянето на правописния речник – това напълно отговаря на нашето време, на състоянието на българската кодификация и на световната практика.

Ще споделя и едно нещо, което не е отбелязано от Т. Гайдарова и по всяка вероятност е причина за многобройните несъответствия в двете части на речника – предговора и словника. Речникът няма отговорен редактор, което е видно от посочения на контратитула на речника авторски състав. Сигурно на липсата на „едни очи“, които да са огледали целия материал преди издаването, се дължат различните пропуски в това отношение. По тази причина се усеща разлика и неединство и между разработките на различните букви на словника.

Заслужава си да направя една бележка и към издателство „Контекст“. Основният кирилски (и латински) шрифт е Times (New Roman). Има, разбира се, още множество различни шрифтове, но именно Times (New Roman) се смята у нас и по света за базов. Редно е при такива научни издания да се прилага именно този шрифт, а не шрифтът, който е използван на корицата и в книжното тяло. Има много причини за това – както от психологическо, така и от техническо естество, напр. разчитането на текста с помощта на скенер. Отбелязвам това, защото напоследък от една група хора се поставя въпросът за т. нар. от тях „българска кирилица“. Това е напълно безсмислено твърдение – както няма немска или английска латиница, така няма и българска, руска и т.н. кирилица.

И още една препоръка към авторката и издателството: Към такива трудове трябва да има в приложение към изданието индекси на термините, за да може лесно да се търсят и откриват местата, интересоващи ползващия книгата.

Ако трябва да завърша този текст с още една препоръка, то тя би била следната: Придобивка за съставителския екип и за многобройните потребители на речника би било приличането на Теофана Гайдарова за постоянна сътрудничка при разработването на речника. Със създаването на тази книга тя е навлязла много навътре в правописната и пунктуационната проблематика, което я прави ценна специалистка, чиито знания и умения могат и в бъдеще да подпомагат кодификационните процеси и решения.

БОЯН ВЪЛЧЕВ

